

Paár Ádám

Koronás demokráciák. A monarchiák tanulóképesége Európában I.

Európában ma tizenkét monarchia létezik, ezek közül kettőben választott, a többiben örökletes az uralkodói cím. Írásunk első darabja egy sorozatnak, amely azzal foglalkozik, hogyan alakult az elmúlt hetven évben az európai monarchiák helyzete, mennyire voltak képesek adaptálódni az új tömegdemokráciák korához, ha úgy tetszik: mennyire váltak „nyugatosá”, az új nyugatos tendenciák fényében.

A következő hetekben egy sorozatot tervezünk, amely a monarchia és a tömegdemokrácia egymáshoz való viszonyát vizsgálja történelmi metszetben, a 20-21. századi történelemben. Bár Magyarországon ez a kérdés – első látásra – elvont témának tűnhet, aktualitást ad neki, hogy 1998, illetve 2010 óta az Orbán-kormányok leplezetlenül alkalmazzák szimbolikus térhasználatukban a monarchikus nosztalgiákat, még ha ez elsősorban a dualizmus és a két háború közötti „király nélküli királyság” idejére vonatkozik (ld. Szent Korona őrzése az Országházban, Kossuth tér rekonstrukciója, Nemzeti Hauszmann Program, szoboráthelyezések és térátnevezések). Magyarország alaptörvényéből kimaradt az utalás az államformára, ami jól mutatja, hogy a mai rendszer nem tekinti értéknek – önmagában – a köztársaságot.

A magyar közönség és politikatudomány számára is érdekes ez a kérdés, hiszen – kimondva-kimondatlanul – Magyarországon két Nyugat-felfogás ütközik. Csizmadia Ervin *mintakövető* és *mintatformáló* Nyugat-követésről ír, s fölveti ezeknek valamifajta szintézisét. Az, amit – nagy leegyszerűsítéssel – jobb- és baloldali ellentétnek, vagy a haza és haladás ellentétének nevezünk, átvéve a köznapi meghatározásokat, inkább kétféle nyugatosság küzdelmének tűnik. Ebben a felfogásban a jobboldal a politika „formálására” törekszik, s ebben bátrabban hagyatkozik a történelmi hagyományok követésére, mint politikai ellenfele. Ugyanakkor pl. a monarchikus hagyományok terén a jobboldali emlékezetpolitika számára releváns témák (pl. a magyar

történelem dicsőséges korszakainak ábrázolása) is megjelennek a magyar jobboldali kormányzó párt retorikájában és szimbolikus politikájában, ami igen érdekes lehetőséget vet föl a mintakövetés-mintaformálás ellentétpár tekintetében: lehetséges, hogy a mintaformálás egy bizonyos minta (a monarchikus) követése útján valósul meg, legalábbis a szimbolikus politikában, amelynek célja a nemzeti kohézió megvalósítása. Végző soron lehet, hogy arról van szó: a jobboldal jobban látja, hogy a nemzeti összetartozás-tudat csak érzelmi alapokon épülhet. S mi lehetne érzelmibb jellegű, mint a közös történelmi emlékezethez való viszony!

Bár természetesen a Fideszről van szó, a magyarországi jobboldal egészére igaz, hogy érzékenyebb a történelem 1848 előtti – monarchikus keretben folyó – szakasza iránt, mint a baloldal, s emellett éppen egy sajátos monarchikus forma – az 1920-1944 között főnálló „király nélküli királyság” – megítélésében élesen szembemegy a jobb- és baloldal emlékezete. Már a rendszerváltás pillanatában kiderült, hogy a két, akkor még amorf eszmei közösség nagyon eltérően vélekedik a monarchikus és köztársasági-forradalmi szimbólumokról. 1990-ben az Országgyűlés megszavazta a koronás kiscímert a Kossuth-címer helyett. Ettől a pillanattól fogva a gyanú ott lebegett a jobboldal egésze fölött, hogy nem eléggé érzékeny a magyar köztársasági hagyományokkal szemben. S fordítva: a mindenkori jobboldal hagyománynélküliséget, a magyar közjogi tradíciók semmibevevését vetette a baloldal szemére.

Sőt, a monarchikus szimbólumok alkalmat adtak az állandó vádra: a jobboldal nem eléggé demokrata. De vajon önmagában a monarchikus hagyományok éltetése megfelelő súlyú érv lehet?

Mindennek fényében tanulságos megnézni: az ellentét hogyan oldódott föl (ha föloldódott) a nyugati államokban (nyugati alatt nem földrajzi pozíciót, hanem a magyar közbeszédben vett Nyugatot értve).

Nyugat-Európa nem egy országában a 20. század során a magyar példához hasonlóan éles ellentét feszült az emlékezetpolitika és szimbolikus politika monarchista és köztársaságpárti vonulata között. A legismertebb példa Franciaország, ahol többször válságba került a köztársaság, több alkalommal is fönnállt a rendszer összekorhadásának kockázata, ám egy történelmi esemény (az antifasiszta-antináci küzdelem) sikeresen helyreállította a köztársaság ázsióját.

Ugyanakkor a francia emlékezetben megtörtént egy kiegyenlítés: Jeanne D'Arc lotharingiai vörös keresztjének és a trikolórnak, tehát egy monarchista és egy köztársaságpárti jelképnek nemzeti összebékítése (ld. balra) a Szabad Franciák mozgalmában. Az antináci szimbólum a széles nemzeti összefogás jelképévé vált, miközben a monarchista törekvések a vichy Franciaországgal való kollaboráció miatt diszkreditálódtak.

A fenti példa is utal rá, hogy a monarchia és a köztársaság szimbólumai között áthidalhatatlan ellentétek voltak tőlünk nyugatra is. Ám mégis sikerült hosszú vita után megállapodni a történelmi szimbólumok elfogadásában. Így manapság számos köztársaság hivatalos címerében található a monarchiára utaló szimbólumokat (pl. San Marino, Csehország, Írország), sőt akadt ország, amelyben a monarchia szimbóluma az antináci szövetség jelképévé vált (Franciaország). Önmagában a történelmi szimbólumok használata tehát még nem tekinthető valamiféle maradiságnak. Vannak természetesen olyan államok, amelyekben az államforma kérdése időről időre a napi politika szintjére kerül (pl. Spanyolország, Nagy-Britannia, Svédország, Olaszország), leginkább belső válságok esetén.

Az államformához kapcsolódó közjogi, társadalmi és – persze – kulturális viták aktuális példája Spanyolország. Nemrégben a címlapok [azzal](#) voltak tele, hogy I. János Károly volt spanyol király (1975-2014) akár bíróság elé állhat, miután kiderült, hogy több millió eurót fogadott el egy offshore cégtől, amelynek számai Szaúd-Arábiába vezetnek. A mostani uralkodó, VI. Fülöp számára apja botrányai a lehető legrosszabb időpontban jöttek. Ugyanis jelenleg a katalán válság miatt amúgy is meglehetősen ingatag a monarchia presztízse. A spanyol társadalom (s különösen a katalán és baszk résztársadalmak) egy részében időről időre föltörő királyellenes érzelmek annál is érdekesebbek, mert általában Spanyolországra szokás hivatkozni a

politikatudományban, mint olyan országra, ahol az uralkodó személye pozitív szerepet játszott a demokratikus átmenet során. I. János Károly nemcsak szakított Franco-féle neveltetésével, de személyesen lépett föl az 1981-es [Tejero-puccs](#) idején, amikor a francóista csendőrök megszállták a Cortez (országgyűlés) épületét, hogy megakadályozzák az átmenetet. A katalán válság, valamint az időről időre föltörő baszk ellenállás mutatja, hogy a régiókon felülemelkedő spanyol politikai nemzet (nación) építésének kohéziós, érületi alapja mindmáig hiányos, s ezen a jószándékú király sem volt képes változtatni.

Nyugat- és Dél-Európa más országaiban is késhegyig menő viták vannak az államformához kapcsolódó történelmi emlékezet körül, ám ezek „békeidőben” megmaradnak a politikai szubkultúrák szintjén. A „felszínen”, a nagypolitika szintjén ezeknek az országoknak a társadalmá megtanult együttélni az emlékezeti vitákkal. A történelmi emlékezet „befagyott” konfliktusai csak válságok idején olvadnak ki.

A magyar baloldal hajlamos a monarchiára valamilyen maradi, elavult jelenségként tekinteni. Csakhogy számos országban éppenséggel a monarchiát tekintik a stabilitás és kiszámíthatóság zálogának. Hogy a monarchia iránti tisztelet milyen tartós lehet, azzal kapcsolatban gyakran fölidézik az 1999-es ausztráliai népszavazást. A szavazásra kiírt kérdés esetében az elkoptatott jelző („rendkívüli”) megállja a helyét. A tét az volt, az ország köztársasággá alakul-e, ami egyúttal a Nemzetközösségből való kilépést is magával hozta volna.

John Howard miniszterelnök saját pártja, a jobbközép Liberális Párt pozíciójának megszilárdítását kívánta elérni a népszavazással.

Bár nem értett egyet az államforma megváltoztatásával, Howard úgy vélte, hogy ezzel kifogja a szelet a köztársaságot követelő mozgalom vitorlájából. Jól számított: a 12 millió ausztrál állampolgár 55%-a elutasította, hogy a parlamentáris királyságot köztársaság váltsa fel. Mindez érdekes, mert a sztereotípiák szerint (amelyet az ausztrálok vállalnak) a szigetország lakosai öntörvényűek, egalitárius szemléletűek az egykori anyaország lakosaihoz képest, vagyis érték szinten nem feltétlenül a monarchia megtartása következne.

Az ausztrál választópolgárok szűkös többségének véleménye érthetővé válik annak fényében, hogy ez egyúttal a hazai politikai elittel kapcsolatos protest szavazás is volt. Az államformaváltást elutasítók számára figyelmeztető jelként szolgált, hogy a köztársaság bevezetése esetén nem a nép közvetlenül, hanem a parlamenti képviselők választották volna az ország elnökét. Ez pedig még azok számára sem volt feltétlenül biztató opció, akik szívesen elvágták volna az anyaországhoz fűződő közjogi szálakat.

Egy ausztrál politikus, Brownyn Bishop, a Liberális Párt egyik vezetője, ekkor időügyi miniszter meggondolandó kijelentést tett:

„Az ország a világ legstabilabb államformájára szavazott.”¹ Ha belegondolunk, hogy Ausztrália államként nem túl hosszú története során soha nem élt át rendszerváltozást (és polgárháborús helyzetet is [egyetlenegyszer](#)), és mindvégig az alkotmányos, majd a parlamentáris monarchia Napja sütött az ausztrál égbolton, akkor érthető, hogy a társadalom választójoggal rendelkező tömegének nagyobb része nem kívánta fölszámolni a politika megszokott rendjét. Ehhez persze hozzá kell tenni azt is, hogy valójában az ausztrálok mindig büszkék voltak nagyfokú önállóságukra, amelyet az anyaország már csupán a földrajzi távolság miatt sem tudott korlátozni, bár időnként megpróbálta. Öntudatukat növelte, hogy a két világháborúban is tetemes áldozatot hoztak az anyaországért.

Ausztrália esete nem egyedi. Nagy-Britanniától Svédorszáig számos monarchiában lehetett hallani köztársasági mozgalmakról, főleg az uralkodóházat és köreit behálózó pénzügyi vagy magánéleti botrányokat követően. Míg a köztársaságokban, különösen pedig a volt szocialista országokban éppen ellentétes folyamat zajlott: a monarchia iránti nosztalgia erősödött föl. Még Magyarországon is fölmerült opcióként – bár nem a politika fősodrában – a monarchia visszaállítása a rendszerváltást követően. Némelyek azzal a hátsó szándékkal támogatták volna Habsburg Ottó jelölését a köztársasági elnöki címre,

¹ Egedy Gergely: Ausztrália története. Bp., 2000., Aula Kiadó. 413.

hogy ezzel megnyissák az utat a monarchia visszaállítása előtt. Mint tudjuk, Habsburg Ottó jelölése mögött a Független Kisgazdapártot és Torgyán Józsefet leszámítva nem volt akkoriban komolyan vehető országos politikai erő, s valószínűleg Torgyán esetében is a kisgazdapárti vezér feltűnési vágya volt a motivációs faktor.

Sokan érveltek az 1990-es évek elején, hogy a volt szocialista országok olyan kihívásokkal kényyszerülnek szembenézni a társadalmi és gazdasági átalakulás folyamatai során, hogy a mély társadalmi konfliktusok elkerülhetetlenek, és ebben a helyzetben egy köztiszteletnek örvendő, a hagyomány ereje által megtámogatott uralkodó személye stabilizáló és kiegyenlítő-békéltető szerepet játszhat. Minden bizonnyal sokak szeme előtt I. János Károly spanyol király példája lebegett, aki – mint láthattuk – valóban aktív, kezdeményező szerepet játszott a spanyol átmenetben.

A társadalom egy része úgy érezhette, hogy egy köztársasági elnök képtelen lenne megakadályozni egy politikai visszarendeződést. Azzal érveltek, hogy a monarchia esetében a király személyének – mint a történelmi folytonosság szimbólumának – pártok és társadalmi részérdekek fölött álló tekintélye gátat vethet a szélsőségeknek, mind a szélsőbaloldali, mind a szélsőjobboldali fenyegetésnek (valójában persze akadnak ellentétes történelmi példák: III. Viktor Emánuel és Mussolini paktuma, vagy II. Vilmos német császár [fiának szomorú sorsa](#) például jelzi ennek a reménykedésnek a kissé naiv, rózsaszínű, illúziós

voltát). Mindazonáltal államformaváltás sehol nem következett be az 1990-es években.

A sorozatban két fő kérdést vizsgálunk. Az egyik a tömegdemokrácia és a monarchia kérdése. Hogyan képesek a monarchiák biztosítani az állampolgárok kohézióját – összetartozástudatát – a mai tömegdemokráciákban. Hogyan adaptálódtak a monarchiák a – széles választójogon alapuló – tömegdemokráciához, amely szétfeszítette a 19. század végi liberális politizálás hagyományos kereteit. A másik kutatási út a kohézió ellenfeleinek vizsgálata: a monarchia és a köztársaság miként kezeli az emlékezetpolitikában az ellenfeleit, hogyan képes áthidalni a szimbólumok közötti ellentéteket.

Ezek a kérdések azért fontosak, mert – mint utaltunk rá – a magyar politikai és társadalmi életben folyamatos volt az elmúlt három évtizedben a bizalmatlanság a bal- és jobboldal között. A 2010 óta tartó Orbán-kormányzás pedig folyamatosan rájátszik a baloldal félelmére, miszerint a jobboldal nem respektálja a köztársaság értékét. A „fortélyos félelem” hosszú ideig hasonló volt más európai országokban, ám sikerült ezen – nagy válságokat leszámítva – túljutni.

Mielőtt azonban a fenti kérdésekkel foglalkoznánk, nézzük meg egy klasszikus – Arisztotelész – alapján, milyen államforma-alternatívák vannak, s ebben hol helyezhető el a mai parlamentáris monarchia.

Államforma-variációk

Arisztotelész és tanítványai a Kr.e. 4. században tanulmányozták 158 görög polisz alkotmányát, politikai rendszerét. Arisztotelész két szempontot tekintett fontosnak az állam működését illetően: a hatalmat gyakorlók számát, valamint azt, hogy a közjó érdekében gyakorolják-e a hatalmat. E két szempont kombinálásával hatféle államformát különböztetett meg. A jó államformák a *királyság* (ahol egy ember gyakorolja a hatalmat), az *arisztokrácia* (ahol egy csoport gyakorolja a hatalmat, a születés jogán, a „legjobbak”) és a *politeia*, azaz a törvények és szokások uralma, amit mai terminológiával joguralomnak fordíthatnánk.

Érdekes, hogy Arisztotelész nem tesz említést köztársaságról, aminek oka, hogy a *res publica* kifejezés az ókori Rómából származik. De ha konzekvenssek vagyunk, akkor tulajdonképpen a *politeia* lehet akár köztársaság, már amennyiben ebben valóban a jog uralkodik, és nem az arctalan tömeget állandóan ingerlő demagógok, felelőtlen népvézérek. Ugyanis akkor már *demokráciáról*, a tömeg nyers uralmáról ír Arisztotelész, amelyet mélyen megvetett, hiszen a hanyatló Athén politikai berendezkedésével azonosította. A *politeia* jellegzetessége, hogy abban a középosztály uralkodik: azok, akik se nem a leggazdagabbak, se nem szegények. Arisztotelész – a ma emberének meglepő, ám saját kora szerint logikus módon – Kréta,

Karthágó és Spárta államrendszerét azonosította a politeia államformájával. Ezeket olyan rendszereknek tekintette, amelyekben a nép, pontosabban a középosztály képviselői jelen vannak a törvényhozásban és végrehajtó hatalomban, ám az erős királyi és arisztokratikus születési tekintély intézményesedettsége fékező hatást gyakorol.

A rossz államformából Arisztotelész szintén hármat különített el: a *türanniszt*, azaz a zsarnokságot, az *oligarchiát* és a *demokráciát*. Mai szemmel furcsa módon a görög filozófus a demokráciát, vagyis a „többség uralmát” károsnak tekintette (most ne menjünk bele, hogy természetesen a periklészi Athénban nem a lakosság számszerű többsége uralkodott). Természetesen a demokrácia tartalma jelentősen módosult Arisztotelész kora óta, és a mai demokrácia sokkal inkább politeia, hiszen a nép beleszólását a közéletbe a jog és szokások mellett az intézmények sokasága korlátozza és enyhíti. Ha konzekvenssek vagyunk, akkor a ma létező európai államok közül mind a köztársaságok, mind a parlamentáris monarchiák értelmezhetők politeia-ként, hiszen kétségtelen, hogy mindegyikben a jog és szokás uralkodik, nem egy személy vagy egy csoport, és nem is – kizárólag – a sokaság.

A 19. századig a filozófusok nem tudták elképzelni, hogy a nagy kiterjedésű, élénk kereskedelmet folytató államok létezhetnek monarchia nélkül. Egyfelől a történelemből vonták le a negatív példát,

hiszen például Róma egy idő után, amikor a birodalom a *senatus* és két *consul* számára beláthatatlanná és irányíthatatlanná vált, átalakult köztársaságból előbb leplezett monarchiává, a republikánus díszletek megtartásával (*principatus*), majd a császárkultuszon alapuló nyílt monarchiává (*dominatus*).

Másrészt a középkorban a respublikák mind kicsi államok voltak: San Marino, Velence, Genova, Firenze, Pisa, valamint Svájc. Létrejöttüket és fönmaradásukat nagyon sajátos földrajzi körülményeknek köszönhatték. Vagy azért tudtak sokáig fönmaradni, mert földrajzi elzártság jellemezte őket, vagy – például Velence és Firenze esetében – mert kereskedelmi szerepük miatt érdek volt szuverenitásuk a nagyhatalmak számára. Bár a történelem a nagy kiterjedésű, erős központi hatalommal rendelkező államok kialakulása felé tart, akadtak ezzel ellentétes nézetek, amelyek éppenséggel abszolutizálták a kisállami létet. Néhányan, mint George Woodcock anarchista történész, egyenesen ezekben a középkori kisállami városköztársaságokban látták meg a közvetlen demokrácia műhelyét, pl. „*San Marino felhőkbe burkolózó függetlenségében.*” De még ezekben a kisállamokban is, Svájc és San Marino kivételével, állandóan fenyegetett az egyeduralom kialakulása, egy „erős vezető” fölemelkedésével. Svájc viszont szinte harapófogóba szorult a szomszédos nagyhatalmak (Franciaország, Német-Római Császárság) között, San Marino pedig állandó fenyegetésben élt a Pápai Állam

terjeszkedése miatt. Úgy tűnt tehát, hogy a köztársaság csupa negatív jelzővel írható le: kis területű, gyenge, fenyegetettségben élő.

A kora újkorban kezdett megváltozni a köztársaság megítélése. Ekkortól már nem tartották lehetetlennek, hogy nagy államok is köztársasággá válhatnak. 1581-1789 között – szigorúan Európánál maradva, tehát a tizenhárom amerikai gyarmattal nem számolva – három nagy területű régió, illetve ország is köztársaságot alapított, igaz, változatos eredménnyel.

A legsikeresebb köztársaság-alapítási kísérlet Hollandiához kötődik. A 16. században a németalföldi tartományok felkeltek a spanyol uralom ellen, és az Utrechti Unióba (1579) tömörült északi protestáns tartományok az ún. „nyolcvanéves háború” végén kivívták függetlenségüket. Hollandia egész Európában felhívta magára a figyelmet, már pusztán azért is, hogy az ország nem hívott idegen uralkodót a trónra, hanem köztársaságot alapított. Igaz, ez a köztársaság sajátos rendszer volt, hiszen a föderális berendezkedésű Holland Köztársaság élén az Orániai-házból származó kormányzó állt. A 17. században gyakorlatilag polgárháborús helyzet alakult ki az Orániai-ház támogatói és a köztársaságot ténylegesen vezető Johan de Witt között. Witt és fivére meggyilkolása után III. Vilmos helytartó (1672-1702) megerősítette hatalmát, és innentől kezdve a helytartó domináns pozícióba került a rendekkel és tartományokkal szemben.

Anglia rövid időre szintén *de jure* köztársasággá vált 1649-ben, de ténylegesen Cromwell diktatúrájába torkollott. A *Lord Protector* címet viselő Cromwell halála után az erőszakkal összerakott politikai rendszer kártyavárként omlott össze 1660-ban. Soha többé nem alakult ki köztársaság Angliában. Sőt, innentől kezdve az angol arisztokrácia, nagypolgárság és középosztály bizalmatlan volt a kontinens köztársaság-alapítási törekvéseivel szemben is, ami fölfogható akár az Európai Unió (mint afféle kvázi-összeurópai köztársaság) bírálataként is. Anglia a kontinentális demokrata elvekkel szemben a történelmi kompromisszumon alapuló pragmatizmus ideálországává lett, bár a pragmatizmus zárójelbe tevődik, ahányszor gazdasági érdeke védelméről volt szó. Az 1688-89-es „dicsőséges forradalommal”, amely III. Vilmos holland helytartót emelte az ország trónjára, az angol fejlődés végleg elindult az alkotmányos monarchia útján.

S végül elérünk Franciaországhoz, amelynek köztársaság-alapítása más karakterű lesz, mint a holland vagy az angol. Másként is viszonyultak hozzá saját korában. Míg a holland stabil bázison, a kisállamok föderalizmusán alapulva a reálpolitika példája lett, az angol meg elvetélt kísérletként maradt meg az emlékezetben, a francia köztársaság Európa számára mítosszá vált (gondoljunk Petőfi Sándor és barátai, az Ifjú Magyarország köre republika-imádatára, ami bizony – legalábbis Petőfi esetében – nem a girondista, azaz a nem makulátlan, de legalább kvázi „liberális”, hanem a jakobinus köztársaságnak szólt). Franciaországban először 1792-ben kiáltották ki a köztársaságot, ám ez

súlyos kihívásokkal nézett szembe: polgárháborúval, külső ellenségekkel folytatott háborúval, gazdasági nehézségekkel. Nem véletlen, hogy diktatúrába (robespierre-i diktatúra), majd oligarchiába (thermidori köztársaság), végül ismét diktatúrába (Bonaparte konzulsága), majd császárságba torkollott, hogy aztán visszajusson a kiindulópontához, a monarchiához. Ezzel a francia fejlődés másolta a százötven évvel korábbi angol példát.

Tudjuk jól, hogy a köztársaság és a monarchia hívei sok országban még egy évszázadig harcoltak egymás ellen. Ám a sors fintora, hogy életképes köztársaság – San Marino és Svájc kivételével – 1871-ig nem jött létre a kontinensen (miközben Latin-Amerikában igen, bár ott sem beszélhetünk persze minden esetben állami életképességről). Sőt, Franciaország példája félreezethet bennünket: miközben a világ a francia köztársaságra figyelt, az északnémet és itáliai városköztársaságok el is tűntek, úgyhogy nemhogy növekedés, de fogyás következett be a köztársaságok számában. Inkább csak színfolt a kérészéletű spanyol első köztársaság (1873-1874), amelynek jelentősége csak abban áll, hogy hivatkozási alapot jelentett az ibériai-félszigeti országban a későbbi köztársasági modellek számára.

Franciaországot illetően fontos megjegyezni, hogy a köztársaság valójában az 1875-ös alkotmánnyal szilárdult meg, amely nagyon erős jogkört adott a köztársasági elnök kezébe. Miután a két trónkövetelő (Párizs grófja és Orléans hercege) köré tömörült királypárti mozgalmak

kiütötték egymást, elhárult a köztársaságpártiak feje fölül a monarchia restaurációjának lehetősége. Az 1880-as években pedig megkezdődött az iskola és értékpolitika révén a társadalom republikánus nevelése, amely szimbólumokon (Július 14-e, Marseillaise, Marianne, trikolor, Kellermann és Danton kultusza, Szabadság-Egyenlőség-Testvériség fölirat a középületeken, sőt a kakas mint nemzeti jelkép) keresztül is hatott. Politikai szubkultúrákban a monarchizmus még jelen volt, válságok idején meg is erősödött, de annyira sokszínű, annyira szétfolyó tartalmú volt eszmeileg, hogy nem versenyezhetett a köztársasággal, amely kizárólagosan birtokolta az oktatás-nevelés és kultúraformálás eszközeit, különösen a kötelező elemi oktatás és iskolai állampolgári nevelés bevezetését követően. A monarchia régi támasza, a katolikus egyház egyre veszített pozícióiból, ami szintén a köztársaság erejét és elszántságát bizonyította.

A francia modellben tehát a monarchista mozgalmak gyengesége és egymást kioltó sokszínűségük mellett a kultúraformálás is nagyon erős tényező volt: a köztársaság az állampolgári nevelésen és az egyház visszaszorításán keresztül biztosította az állam hatalmát. Más országokban azonban a dinasztia nem dőlt meg, és nem rengették meg háborús vereségek vagy polgárháborúk, mint Franciaországot. Ellenkezőleg: az olasz *Risorgimento* és a német egység a monarchia keretében, egy-egy uralkodóház vezetésével valósult meg. A radikális republikánusok nem tudtak áttörést elérni sem az olasz, sem a német területeken.

Ami cáfolja azt a tételt, hogy a monarchia és a kor fő szellemi áramlata, a nemzeti gondolat (nacionalizmus) ellentétben állt volna egymással. Sőt, a valóságban kiderült: semmi nem képes olyan egységes érzületet biztosítani, mint egy közös uralkodó.

1914-ben csak négy köztársaság volt a kontinensen: megalakulásuk időrendjében haladva San Marino, Svájc, Franciaország és Portugália. Stabilabbak voltak-e ekkor a köztársaságok? Ezt legkevésbé sem állíthatjuk. A Német Császárság belpolitikája jóval rendezettebb volt, mint a belpolitikai válságról válságra bukducsoló köztársasági Franciaországé. A Német Császárság nemcsak a termelési és demográfiai mutatók tekintetében teljesített jobban, mint nyugati szomszédja, hanem szociális téren is (pl. a munkásság érdekvédelmi szervezkedését előbb engedélyezték, a jóléti állam felé tett intézkedések előbb megvalósultak stb.), ami szintén elgondolkodtathat bennünket a monarchia és a maradiság egy nemzedékkel korábban elterjedt sztereotip elképzelésének igazságtartalmát illetően.

Közben megváltozott a modernizációhoz való viszony: nem feltétlenül az államforma számított a modernizáció fő mércéjének, hanem a gazdasági teljesítőképesség, amelynek mutatói pedig nem függenek az államformától. Egy monarchia is segítheti a gazdaság és szociális szféra fejlődését, amennyiben nem akadályozza meg a jó

törvények megszületését, illetve az ilyen törvénykezdeményezéseket napirendre tűző pártok parlamentbe és kormányra kerülését.

Az olyan gondolkodók, mint Jászi Oszkár vagy a fabiánus H. G. Wells, a nagy területű államokat tekintették a gazdasági fejlődés előmozdítóinak, olyanokat, mint az Egyesült Államok vagy Németország. Wells nem festett biztató jövőt a kisállamok számára: gúnyolódott a kis nemzetek „elidegeníthetetlen jogán” arra, hogy „az országút közepén leüljenek és kis játékaikkal éppúgy játszadozzanak, mint ahogy játszottak az út elkészülte előtt.”² Jászi semmitől nem félt annyira, mint a „balkanizálódástól”, amin a korban a kisállamok elburjánzását értették. Nem véletlen, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia föderalizálására irányuló tervek reneszánsza a 20. század első évtizede, mert mindenki jól látta e birodalom működési zavarait, s aközben mindenki érdekelt volt, hogy fönmaradjon – ugyanis a kis népek védtelenné váltak volna nélküle. Mint látható, az államforma kezdett másodlagos szemponttá válni a társadalom iparosodottságához (mint a fejlettség/fejlődőképesség mutatójához) és szociális kohéziójához képest. Senki nem sejtette 1914-ben, hogy négy év múlva három nagy területű birodalom bukik meg Európában.

² Kosáry Domokos: Az európai kis államok fejlődési típusai. In: Kosáry Domokos: A magyar és európai politika történetéből. Bp, 2001., Osiris Kiadó. 629.

Republikánus hullámok

Az I. világháború hozott radikális változást: az összedőlt Német Császárság, valamint a német kis monarchiák, továbbá az Osztrák-Magyar Monarchia romjain új államok alakultak, bár ezek közül csak Németország, Csehszlovákia és Lengyelország vált köztársasággá. Az Orosz Birodalom szintén köztársaság, majd 1922-től szovjet-köztársaságok szövetsége lett. Az Orosz Birodalomból kiszakadó balti államok és Finnország ugyancsak köztársasággá alakultak. Ellenben Nyugat-Európában (amely korábban példát mutatott a köztársasági államformára) az 1918-1922 közötti viharos időszakban egyetlen új köztársaság sem alakult. Két ország közel került a köztársaság megalakulásához, ám egyik esetben kompromisszum, másik esetben polgárháború akadályozta a republikanizmus megszilárdulását. Az Ír Szabad Állam feje hivatalosan az angol király volt, akit a főkormányzó képviselt Dublinban. A köztársaság kikiáltása elodázódott. 1931-ben Spanyolország tért – történelme során másodszor – a republikanizmus útjára, ám a második köztársaság válságról válságra bukdácsolt, nem volt képes megbirkózni a társadalmi és regionális ellentétekkel (többek között a már akkor is virulens katalán függetlenségi mozgalommal sem), s polgárháborúba sodródott, majd a francóizmus győzelme megszüntette a köztársaságot.

A második nagy köztársasági hullám a II. világháborúval következett be. Olaszország köztársaság lett, miként Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Románia és Magyarország is. Utóbbi országok azonban nem sokáig örülhettek a republikanizmusnak, amely amúgy sem rendelkezett erős hagyományokkal: betagozódtak a szovjet blokkba. A szocialista rendszer egyfelől hibernálta a republikánus érzelmeket, amennyiben sok liberális, szocialista, parasztpárti bízott a köztársasági eszmében, míg másfelől az emigráns körökben fönntartotta a nosztalgiát a régi, monarchikus rendszerek iránt. Nyugat-Európában egyetlen államformaváltásra került sor ebben az időszakban: 1949-ben vált köztársasággá Írország.

A harmadik nagy köztársasági hullámra pedig a gyarmatbirodalmak fölbomlásával került sor. Sok ázsiai vagy afrikai ország nem „tisztá” köztársaságot hozott létre, hanem valamilyen hibrid rendszert („szocialista” vagy „iszlám” jelzővel), amely már magában hordozta az elfajulást az önkényuralom irányába. Az egyszemélyi vezetés tradíciója, a „fékek és ellensúlyok” hiánya, az etnikai, felekezeti és regionális ellentétek, valamint az infrastruktúra, a kommunikációs és közlekedési rendszer elégtelensége miatt a köztársaság és a távoli hatalmi központban székelő államfő nem jelentett túl sokat az agrárnépesség százezrei számára.

Számos ország azért választotta a köztársasági államformát, mert a politikai elit azt remélte ettől a választástól, hogy mind külföldön,

mind belföldön bizonyítja a múlttal való elszakadást (részben ez motiválta Károlyi Mihályt a köztársaság 1918. november 16-i kikiáltásában). A köztársaságot úgy tekintették, mint a múlttal való elszakadás mércéjét, amely az idealizált Nyugat részéről kedvezőbb bánásmód kiharcolását teszi lehetővé. Ez a mából visszanézve nemcsak illúzióknak tűnik, hanem fölveti a kérdést: nem éppen az évszázados történelmi közjogi kerethez való ragaszkodás jelenti-e a politikai bölcsességet. Hiszen egy új politikai kultúrát nem lehet alapozni másra, csak stabil, nem megkérdőjelezhető legitimitású intézményekre. Ez volt az a tanulság, amelyet a köztársaság híveinek meg kellett érteniük.

Összegzés

Összefoglalva sorozatunk első részét, szögezzünk le pár alapelvet. A ma létező európai országok többsége – akár parlamentáris monarchia, akár köztársaság – politeia, a szó arisztotelészi értelmében, mert nem egy ember uralkodik bennük, nem is a nép önmaga, hanem a jog és a szokások. Természetesen hosszú út, sok küzdelem vezetett a parlamentáris monarchia elfogadásáig, az uralkodók nem adták oly könnyen föl évszázadok alatt a rendektől megszerzett hatalmukat. A középkorban és az újkor első felében csak kevés köztársaság létezett Európában, a köztársaságok pedig kis méretű államokban alakultak ki. Először Hollandiában fordult elő, hogy egy nagy területű állam köztársaság lett, de nem a holland, hanem a francia modell lett

mintaértékű Európában. Azonban Franciaországban csak 1875-től szilárdult meg a köztársaság. A valódi köztársasági hullámra 1918-ig kellett várni, amikor négy birodalom omlott össze Európában (a Habsburgok, a Hohenzollernek, a Romanonovok birodalma, valamint az Oszmán Birodalom).

A nosztalgiák e monarchiák iránt fönmaradtak továbbra is. A II.világháború után a köztársaságok kialakulásának hulláma folytatódott Európában. Nyugat-Európában ekkor került sor az államformaváltásra Írországon, ezzel a földrajzi értelemben vett Nyugat-Európában a köztársaság-alakulási hullám lezárult. Végül a gyarmatbirodalmak fölbomlásával újabb köztársaságok alakultak ki a világban. Önmagában azonban az államformaváltás nem vezetett el mindig stabil intézményrendszer kialakulásához, hiszen sokszor eltérő kultúrájú, karakterű, érzületű régiókat kellett egyesíteni egy nagy területű államban. A következő részben ismertetjük, miként sikerült megteremteni a kohézió európai példáit a monarchikus keretben.